

A FELVILÁGOSODÁS KLASSZICIZMUSA

Szauder József: *Az estve és Az álom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

Szauder József legújabb, jó ötszáz lapos tanulmánykötete *Az estve és Az álom*, két Csokonai-vers címét viseli, és egyszersmind azét a tanulmányét, amely a két verssel foglalkozik és szerkezetileg a kötet gerincét alkotja. Csokonai mint téma a kor egész irodalmát reprezentálhatja, a módszer és az eredmények az irodalomtörténészt. – Csokonai vitathatatlanul a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, mivel még két további tanulmány foglalkozik behatóan, s kinek életműve a szerző jelenlegi érdeklődésének láthatóan középpontjában áll. A költőn túlmenően nagy figyelmet érdemel a cikk „eszmetörténeti és összehasonlító módszere” és az az irodalomtörténetírásban eddig soha fel nem használt ismeretanyag, amely az elemzésekben vezető szerephez jut. A legmélyebb benyomást azonban az irodalomban járatos olvasóra a felvilágosodás klasszicizmusa teszi, mely itt és a kötet legtöbb cikkében az interpretáció középpontjában áll. Végső fokon ugyanis a klasszicizmus egyre mélyülő kifejtése a kötet fő témája; a régi fogalom új értelmezése, mely itt arra hivatott, hogy egységbe foglalja a felvilágosodás korának egész irodalmát.

A klasszicizmusnak ez az új felfogása Szauder korábbi munkáiban még nem található meg, noha nála is, másnál is megvannak az előzményei. Kialakulása a kötet időrendileg első tanulmányaitól (1962–63) az 1969-ben írott utolsóig az olvasó szeme előtt folyamatosan megy végbe: a korábbiakban éppen csak bontakozóban van, teljesen kiérlelten – de persze nem minden részletre kiterjedően – az 1969-ben írottakban találjuk meg, különösen a kötet első, programadó cikkében és A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában címűben, amely a moszkvai Gorkij-Intézet felszólítására készült. Hogy ekkor már milyen otthonosan mozog Szauder a nem egykönnyen átfogható gondolatkörben, s hogy e klasszicizmussal hogyan tudja „a szellemi életforma teljességét” megragadni a felvilágosodás korában, meggyőzően bizonyítja a *Veteris vestigia flammae* című tanulmány az ötvenen túli Kazinczy „irodalomná objektívált” szerelméről vagy az Udvarházi klasszicizmus címmel Fáy Andrásról szóló, kinek életművében „a felvilágosodás és klasszicizmus utolsó ölekezését” mutatja be a szerző.

A szakirodalmi előzményeket illetőleg talán nem teljesen indokolatlanul idézzük fel, hogy a hagyományos magyar irodalomtörténet egykor deákos, franciás és németes iskolákról beszélt, de mindjárt megjegyezhetjük, hogy kategóriáival sem az irodalom megértéséhez, sem a felvilágosodás lényegének megfogalmazásához nem jutott el. Egyebek között azért nem, mert az eszmék egyetemes jellegét elhomályosította „a nemzeti irodalom történeti koncepciója”, és mert az irodalomtörténetírás olyan korban jött létre, amikor a felvilágosodás már a liberalizmus és a romantika árnyékába kerülve „fejlődéstörténeti előzménnyé” szürkült. A felvilágosodás klasszicizmusáról vallott nézeteknek bizonyosan előkészítői közé tartozik viszont az a jól ismert és valóban klasszikus gondolkodótól származó megjegyzés, amely szerint a francia forradalom hősei „római mezben” játszották aktuális történeti szerepüket. Szauder persze a kezdeti indítások után az egész elérhető tudományos irodalmat áttanulmányozta, és a magyar fejlődést az európaival összevetve alakította ki nézetét a felvilágosodás klasszicizmusáról; azt a koncepciót, amelynek megalkotásában az eléggé különleges magyar viszonyok beható ismerete játszott akkora szerepet, mint a világ-irodalmi tájékozottság.

Szauder tudta, hogy „a történelmi korszakokra jellemző kollektív stílusnak egyneműségéről, egyik vagy másik uralkodó osztályhoz köthető fönnállásáról, egy korszakban kizárólagos érvényéről az utóbbi évtizedekben Európa-szerte több megfontolt kétség merült fel, mint bizonyíték és pozitív állásfoglalás”; látta, „hogy a korábban egységesnek és oszthatatlannak fölfogott klasszicizmus fogalmával ma már fölhagynak”; felismerte azonban a szüntelen törekvést is, „hogy a XVIII. század – valamikor helytelenül – monolit módon fölfogott klasszicizmusa helyébe, ennek differenciálódását fölismerve, többféle klasszicizmust állítsunk”. Ezek a megfontolások háromféle klasszicizmus világos elkülönítéséhez vezették: „egy horatiusi alaphangú, lényegében a humanisztikus elokvencián és poétikán

alapuló eruditus klasszicizmuséra", mely a mi deákosainkat foglalja magában, és amelynek iskolai üzemeiben Voltaire és Alfieri épp úgy nevelkedett, mint Csokonai; egy felvilágosodott típusára, mely az előbbitől „világképét tekintve erősen különbözik (bár poétikailag azon épül)", és az ezeknél jóval ismertebb és kidolgozottabb neoklasszicizmusára.

A korábbiaknál összehasonlíthatatlanul rugalmasabb klasszicizmus-fogalom érvényesége azon múlik, hogyan egyeztethető össze a felvilágosodással mint eszmetörténeti jelenséggel, vagy más szavakkal, a kor hősei hogyan teljesíthették történeti feladatukat „klasszikus mezben". A kötet legértetesebb tanulmányai komplex vizsgálatokkal válaszolnak a döntő kérdésre. Mindenekelőtt a terminológiai, terminológia-történeti kutatásokra utalok: a költészet és a filozófia közös kifejezéseinek szabatos leírása és mai nyelvre való „bírálatot is magába foglaló" lefordítására, első példaként pedig a kötet címadó tanulmányára, melyben Szauder a szó szoros értelmében felfedezi a kor költészetének egyik filozofikus forrását a magyar nyelvű fizikoteológiai művekben, e Newton fizikáját idealisztikus irányban értelmező s a vallást és a társadalmi rendet elszántan védő iratokban. Terminológia-történeti telitalálat annak megállapítása is, hogy Batsányi a *Der Kampf*-ban – éppen a leglényesebb ponton – Kantot követi.

A kor klasszicizmusainak egyik közös vonásaként meggyőzően elemzi Szauder a romantikáétól merőben eltérő alkotásmódot: „a nagy költészet ekkor ... nem romantikus ihlet-egységben születik meg, hanem a közvetlen, spontán élményi fogantatást elburkoló építő, művészetté formáló alkotás-folyamatban". A klasszicista mű ugyanis „nem organikus jellegű, nem ön kifejezés, hanem cél és eszköz megfelelésének zártága", a kor költője „elhanyagolja a fejlődés vagy önfelődés elvét, nem segít azoknak, akik (sok tekintetben) a XIX. századi evolúciós szemlélet alapján) időrendet vinnének bele műveik egymásutánjába. A fejlődés elve helyett a korrekcióé áll", „ideáció és kivitelezés" elválik egymástól – írja, és hivatkozik a régi retorikákra, melyek élesen elválasztották a tárgyat és a szerkezetet (*inventio*, *dispositio*) a nyelvi kidolgozás művészetétől (*elocutio*). A retorika tanainak és a költészet jellemvonásainak úttörő egybevetésében csak azt hiányolhatja az olvasó, hogy a módszer alkalmazása még egyenetlen, mert a klasszicizmus rendszerező elvével együtt fokozatosan nyomul előtérbe, az egyes alapfogalmak lassan emelkednek a fontosságuknak megfelelő helyre. Az imitáció-tan pl. Batsányi egyes átvételeinek tárgyalásánál (1964) még nem bukkan fel, mint a mai szemmel eléggé különös vesszor- és kifejezés-kölcsönzések magyarázata, noha a felhozott példákból teljesen nyilvánvaló, hogy a költő szabályszerűen, megengedett, sőt ajánlott módon járt el néhány fiatalkori művében.

A felvilágosodás klasszicizmusa abban az értelemben vehető teljesen kialakult gondolatnak, hogy a kötetből kiolvashatóan alkalmasnak látszik a kor teljes irodalmának egységbe foglalására. A klasszicizmus három faja közül jól megfogható az iskolás variáns. Valószínűleg számításba kell azonban venni, hogy az újlatin irodalom ez utolsó életerős ága már maga is a francia nyelvű irodalom hatására fejlődött ki; Németországban a XVII. század végétől, nálunk a XVIII. század közepe tájától. Szauder szavait idézve mondhatjuk továbbá, hogy „nagyon hiányzik egy oly, lényegében felvilágosult-polgári klasszicista irány jellemzése, melyet Batsányi, Szentjóni Szabó, Verseggy, Csokonai, Virág, a fiatal Kazinczy ... képviseltek, és amelynek kezdeményei Bessenyeinek tágabb, nemcsak ezt magában foglaló művében találhatók föl". Jóval világosabb az előbbieknél a neoklasszicizmus, csak magyar vonatkozásban kell egyebek között Göttingából kiinduló hatásokat még alaposabban kidolgozni. További tisztázandó vagy újra fogalmazandó kérdéscsoportnak látszik a rokokó, a szentimentalizmus, a népiesség, a klasszicizmusok és a nyelvújítás, valamint az eredetiség elvének viszonya.

Évek óta sokat beszélnek nálunk gazdasági vonatkozásban a világszínvonal eléréséről. Elégé pontos tikörképe a törekvésnek a magyar irodalomtörténetírás világszínvonalának kérdése s mellette az az egyáltalán nem hiábavaló, de nem is nagyon eredményes igyekezet, amellyel a magyar irodalmat a maga sajátosságaival és nagyjaival a világ irodalmi köz-tudatába próbáljuk besegíteni. A siker egyik feltétele alighanem az, hogy a magyar irodalom történetét az európai irodalom fejlődésének általános összefüggéseiben kell megírunk. Szauder a felvilágosodás magyar irodalmát úgy mutatja be, hogy az minden nehézség nélkül elhelyezhető az egyetemes irodalomban, s éppen ez az ábrázolási mód teszi lehetővé sajátos keletközép-európai jellegének világos megértését. A tanulmánykötet tanú-

sága szerint nem sok hiányzik, hogy a magyar felvilágosodás klasszicizmusáról vallott nézetek a magyar irodalom és irodalomtudomány híret öregbítő, exportképes korszakmonográfiává épüljenek ki. A magyar irodalom háttéréként benne van ezen felül a könyvben egy európai klasszicizmusról írandó szintézis minden lényeges alapeleme: olyan vállalkozás, melyre bizonyosan felfigyel a nemzetközi tudományosság, ha franciául vagy olaszul jelenik meg.

Van aztán az exportképesség kérdésének egy másik oldala is. Ha egy orosz kutató Tolsztojról vagy francia Voltaire-ről ír könyvet, egyúttal a világirodalom történetét is műveli és minden nemzetközi fórum megnyílik előtte. Ha viszont egy magyar Csokonairól ír, aligha jut el témájával a nagyvilág nyilvánossága elé. Van azonban irodalmi múltunk feldolgozásának előnyös oldala is, ha nemzetközi színvonalon történik: a magyar kutató a mi viszonyainkat vizsgálva olyan összefüggéseket fedez fel és láthat lényegeseznek, amelyeket mások, más nézőpontból, vagy meg sem láthatnak, vagy nem érthetnek meg történetileg helyesen. Iskolás klasszicizmus például sok helyen nyilvánvalóan van, mindenfajta klasszicizmus táptalaja a tizenhét-nyolcadik században, de kevés helyről ítéltető meg helyesebben, mint a magyar irodalom felől, ahol egyes jelentős alakjai még a felszínen vannak, a jelentéktelenebbek és a deákosság szívósan ellenálló intézményei pedig alatta sodródhatnak lassan, évtizedes késéssel a romantika felé. Szauder József könyve azt bizonyítja, hogy nyitva áll számunkra a nagyvilág. Az irodalomtudománytól mindenfelől várhatók eredmények, de az eredmények egy része csak innen, de a mi szféránkból, tőlünk származhat.

TARNAI ANDOR

ÁBRÁZOLÁS VAGY TALÁNYOSSÁG?

Camille Bourniquel: *Selinonte ou la chambre impériale*. Seuil, Paris, 1970.

Egyértelmű, minden bizonnyal tudatos Proust-reminiscenciával és utalással indul Camille Bourniquel új, Médicis-díjas regénye: „Olykor – ez a könyv első mondata – egy egyszerű név, egy város vagy egy császárnő neve bukkant fel emlékeinek kódéből, anélkül, hogy tudta volna, vajon hol találkozott vele először, mikor lepődött meg vagy érzett vonzalmat első ízben a hangok e különös elegye hallatán...” Csakhogy a nevek varázsa Proustnál szoros egységben jelentkezik a megismerés, az emlékezés folyamatával: Guermandes hercegné vagy egy itáliai város neve szabad képzetársításokat indít meg az elbeszélőben, hogy azután egyre több élmény, adat, ismeret tapadjon hozzá, gazdagítván az eredeti, az első, anyagtalan asszociációkat: mintegy értelmet adván nekik. A név hatása magjává lesz egy lélektani jelenség elemzésének, magjává a cselekménynek is. De mi a szerepe Bourniquelnél a zseniális prousti felfedezésnek?

A regény hőse, a magányos, mindenre fogékony, külön Géro egy hajdani ázsiai kikötőváros, Szelinunt nevén képzeleg el, azt látja különféle sejtelmes viszonylatok találkozási pontjának, álmok rejtelmes csodavárosának. (De hogy mik volnának ezek a viszonylatok és álmok, hogy milyen képzelgések futnak össze Szelinunt valóságos vagy révületben fölépített városában, az már elvész a költőinek szánt tünődések forgatagában.) – Ezzel a poétikus lelki szituációval kezdődik a regény, hogy Bourniquel azután mindinkább elejtse az indító ötletet, s másfelé kanyarítsa el a történetet. Géro, akinek apja francia, anyja amerikai, ő maga elegánsan lebegő, gyökértelessen világpolgár, bármilyen tehetséges és fogékony ember – amiről egyébként csak az író kommentárjából értesülünk, csöppet sem meggyőzőn –, hol báglyadt, hol vad enerváltságában hosszú ideig nem tartja szükségesnek, hogy dolgozzék, kutasson vagy írjon: megelégszik az amatőr szerepével. De vonzza és foglalkoztatja egy cselekvő nagy ember példája: Andreas Italo Atarasso, a világhírű asszirológus izgalmas egyénisége. Atarasso tudós volt és költő: nagy anyagismeretre épített, de poétikus